

Regensburg, 14. června 2017

Posudek diplomové práce
Anny Panochové
na téma
Zděděný jazyk a základní slovní zásoba

Autorka se ve své originální práci pohybuje na poli tzv. heritage linguistics a orientací na empirický materiál je její studie dobře využitelná jak ve výzkumu jazykové akvizice v migračních podmínkách, tak pro lektory zaměřené na mluvčí, pro něž je čeština osvojovaná v zahraničí zděděným, ale ne nutně primárním (dominantním) jazykem. Konkrétně se autorka věnuje základní slovní zásobě češtiny druhé generace českých imigrantů v Německu, u nichž si klade otázku, zda a jak se v jejich slovní zásobě projevil nepřímý jazykový kontakt. Vychází přitom z předpokladu, že z hlediska slovní zásoby standardní češtiny lze jejich jazykovou akvizici v oblasti slovní zásoby označit jako nedokonalou či neúplnou (incomplete acquisition). Tento předpoklad se konkretizuje v dílčích hypotézách s ohledem na jazykověbiografickou charakteristiku testovaných respondentů i charakter testovaného jazykového materiálu. V tomto smyslu také člení svou práci a pojímá metodiku svého výzkumu, přičemž na zodpovězení zmíněných otázek a vyhodnocení testovaných hypotéz navazuje výhledem pro praxi i další výzkum.

V teoretické části své práce se autorka nejprve věnuje problematice tzv. zděděného jazyka a vysvětluje s ním spjaté základní pojmy, které jsou relevantní pro její další výklad. Přitom se jí daří zachytit nejen variace v pojetí zděděného jazyka, ale také jeho specifčnost, když jej s odkazem na Montrulovou a Polinskou umísťuje mezi první a druhý/cizí jazyk: argumentem je fonologie přejatá od rodičů, zatímco v oblasti lexika i gramatiky, jež nejsou ukotveny v psaném standardu, se výrazněji projevuje specifčnost jazykové akvizice, kde první nebo spolu s jiným jazykem osvojovaný jazyk se postupně stává jazykem funkčně sekundárním,

jenž je zatlačen funkčně primárním, základním, dominantním jazykem. Autorka přitom zdařile charakterizuje i skupinu mluvčích, k níž patří i její respondenti a která v empirické části plasticky vystupuje z dat shromážděných dotazníkovým výzkumem. V této souvislosti je třeba ocenit autorčinu poměrně rozsáhlou originální rešerši s kritickým vyhodnocením statistických dat, kterou aktualizovala a upřesnila dosud známá data k osobám s (českým) migračním pozadím žijícím v Německu. Zkoumanou skupinu mluvčích se jí daří charakterizovat i v tom smyslu, že jí atestuje tzv. funkční bilingvismus, který dále diskutuje v rozpětí pojmů neúplného / nedokonalého osvojení jazyka a jeho atrofie. Tato charakteristika koresponduje s jednojazykovým režimem v Německu, v němž se zděděný jazyk rozptýlených mluvčích de facto omezuje pouze na kontext rodiny. V nich čeština v nesmíšených rodinách zpravidla funguje jako rodinný jazyk s možností jejího využití při návštěvě příbuzných v zemi zděděného jazyka, zatímco ve smíšených rodinách je situace komplexnější. Z výkladu tak ve shodě s jinými studii a v odkazu na ně vyplývá, že česká emigrace v Německu i v předložené práci testování mluvčích jsou mimo rodinu „nezasíťování“, což je problém při získávání respondentů pro výzkum i fakt podstatný i pro postižení jejich slovní zásoby.

Základní slovní zásobě autorka v teoretické části věnuje zvláštní kapitolu, v níž kriticky diskutuje sekundární literaturu jak s ohledem na rozsah základní slovní zásoby, tak s ohledem na možnosti jejího vymezení. S ohledem na vymezení základní slovní zásoby rozlišuje dva základní přístupy: (1) přístup frekvenční, který nediferencuje cílové skupiny a vychází z absolutní frekvence v rámci standardu, a (2) přístup komunikačně-pragmatický, který se praktikuje zvláště v oblasti akvizice cizího jazyka, kde se myslí na konkrétní skupinu uživatelů osvojovaného jazyka a funkční frekvenci, tj. pravděpodobnost výskytu lexikální jednotky (LJ) v jazykové interakci dané skupiny. Autorka si v této souvislosti všimá jak historického pohybu od prvního k druhému přístupu a následného návratu ke kriticky pojatému prvnímu přístupu, tak kritérií, jež by slova základní slovní zásoby měla splňovat (stylistickou neutralitu, princip základních slov, schopnost sémantické expanze, jakož i kompozice a derivace a idiomatického použití...). Při vymezení základní slovní zásoby jako východiska výzkumu, v němž jde o testování hypotéz spojených s neúplným osvojením češtiny v migrační situaci (připomeňme, že školní výuka probandů, která má základní význam pro rozvoj a intelektualizaci slovní zásoby, probíhala výhradně v němčině), stála autorka před volbou jak dále postupovat. Výčtové vymezení jádra slovní zásoby či aktivní a pasivní základní slovní zásoby češtiny totiž neexistuje. Na jedné straně straně tak mohla zvolit frekvenční přístup, přičemž moderní frekvenční slovníky češtiny bazírují na mohutném

vyváženém korpusu a mohou pracovat s tzv. průměrnou redukovanou frekvencí, na druhé straně mohla zvolit přístup funkční, který se uplatňuje v rámci Společného evropského referenčního rámce (SERR), který obsahuje i popis slovní zásoby pro účely osvojení daného jako cizího jazyka. S odkazem na nejasnosti ve vymezení slovní zásoby pro úrovně B1 a B2, na specifickou zkoumané skupiny, která si češtinu neosvojuje jako jazyk cizí, i s odkazem na fakt, že v SERR chybí výčet základní slovní zásoby, zatímco příslušné učebnice češtiny pro cizince zahrnují i subjektivně vybrané texty se specifickou slovní zásobou se autorka s těmito argumenty kloní k frekvenčnímu přístupu: (1) Frekvenční popis jazyka prodělal razantní vývoj, který zkvalitnil postižení frekvence jazykových jednotek s ohledem na tzv. průměrnou redukovanou frekvenci, přičemž tento přístup dovoluje zohlednit i specifickou slovních druhů; (2) pro daný výzkum v oblasti akvizice, jak byl charakterizován výše, je adekvátnější orientace na absolutní frekvenci v rámci standardu než zaměření na slovní zásobu formulovanou SERR pro jinou skupinu osvojovatelů jazyka.

V empirické části své práce autorka nejprve načrtává svůj výzkumný design. Ten spočíval ve formulování hypotéz s ohledem na neúplné / nedokonalé osvojení slovní zásoby, které autorka ověřuje pomocí dotazníku. V něm se testuje osvojení základní slovní zásoby a získávají údaje potřebné pro sociolingvistickou a jazykověbiografickou charakteristiku testovaných osob. Test byl pilotován a následně proveden ve dvou fázích, což bylo dáno omezeným počtem respondentů. Autorka si je při diskuzi výběru svých respondentů vědoma toho, (1) že v rámci sledované skupiny mluvčích jde o specifickou skupinu, i toho, (2) že tito mluvčí jsou „kontaminováni“ výukou češtiny. Tyto problémy nebyly ale v daném případě s ohledem na délku a dobu pobytu autorky v Řezně řešitelné, druhé testování se pak muselo orientovat podle prvního. Pro další výzkum nicméně tyto problémy připomínají potřebu jeho strategického plánování.

Autorčina práce vyniká chvályhodnou transparentností, což platí i o výkladu ohledně počtu testovaných LJ jednotek a proporce slovních druhů v testech určených k testování aktivní a pasivní slovní zásoby a synonym. Při testování aktivní slovní zásoby se v testech pracovalo s 80 LJ, které byly náhodně vygenerovány z 3.000 nejfrekventovanějších LJ v SYN2010. Ty byly následně přeloženy do němčiny, aby u respondentů bylo možno otestovat aktivní znalost českých ekvivalentů. Při testování pasivní slovní zásoby se v testech pracovalo s 40 LJ z 9.000 nejfrekventovanějších LJ, které byly rovněž náhodně vygenerovány na bázi ČNK s využitím korpusu InterCorp 8 a s důrazem na zrádná slova (4 LJ) a polysémní výrazy (20 LJ). Při testování synonym autorka vybrala 20 LJ z prvních 100 nejfrekventovanějších LJ v

SYN2010. V této souvislosti budiž vyzdvížena pozoruhodná technická zdatnost autorky při nakládání s korpusem, která automatickým generováním LJ dosáhla i individualizaci testů, čímž zvýšila objektivnost zvoleného přístupu i dosažených výsledků.

Vyhodnocení dat je pak podáno srozumitelně a názorně s využitím vhodných grafických prostředků, přičemž autorka dovede usouvztažnit získané výsledky s hypotézami, které formulovala. Přesvědčivě tak na datech demonstruje např. souvislost mezi frekvencí užívání jazyka v rodině, resp. obecně a mírou osvojení základní slovní zásoby, korelaci mezi deficitem v aktivní a pasivní slovní zásobě, vyšší míra chyb u tzv. faux amis a polysémních slov, výrazně nižší úspěšnost při aktivním užití funkčních slov, tendence k absenci synonym apod. S ohledem na významové charakteristiky problémových slov autorka navíc přesvědčivě dekomponuje funkční bilingvismus zkoumané skupiny. Za zmínku přitom v této souvislosti stojí autorčina schopnost diferencovaně pracovat se získanými daty, tj. zohlednit dialektální pozadí rodičů zkoumaných respondentů apod., ale i schopnost hledat a nalézat vysvětlení, proč se některé z hypotéz (zčásti) nepotvrdily, a co to znamená.

Schopnost diferencovaně vyhodnotit data a srozumitelně shrnout výsledky výzkumu, usouvztažňovat tyto výsledky s formulovanými hypotézami a zamyslet se i nad možným využitím práce pro další výzkum, praxi i testované mluvčí potvrzuje celkově velmi pozitivní dojem z předložené diplomové práce. Tu vyznačuje úvodem jasně formulovaná výzkumná otázka konkretizovaná v dílčích hypotézách ověřitelných v samostatně vytvořených testech, jasné členění i srozumitelné podání, které nicméně není na úkor elaborovanosti autorčina výrazu. Pro řešerši k mluvčím s českým migračním pozadím v SRN i pro přípravu, provedení a vyhodnocení testů je charakteristická autorčina transparentnost a srozumitelnost spojená s pozoruhodnou technickou zdatností při přípravě testů i vizuální názornost při prezentaci získaných dat. Po formální stránce jsem při čtení nezaznamenal žádné chyby, spíš je práce i po této stránce (jazyk, seznamy pramenů a literatury, přílohy, formátování...) vzorová.

Práci považuji za svým provedením, technickým řešením a svými výsledky zdařilý a významný příspěvek ve výzkumu češtiny jako zděděného jazyka, který má svůj význam i pro praxi. Práci hodnotím jako **výbornou**.

(Marek Nekula)

Protože jsem byl požádán, abych navrhl i kritické poznámky / otázky pro disputaci, dodávám následující:

1. Problém vidím v konceptualizaci mluvčích, kteří se narodili ještě na území zděděného jazyka a spolu s rodiči emigrovali do ciziny do 7-8 roku svého života. I pro ně se sice v literatuře (a proto i v této práci) užívá označení „druhá generace“, případněji mi ale připadá označení, jež ve výzkumu vietnamské imigrační menšiny zavedli Sherman s Homoláčem, kteří mluví o 1,5 generaci.

2. Autorčina diskuze literatury i argumenty uvedené pro zvolené řešení jsou z mého pohledu přesvědčivé, postrádám nicméně diskuzi ohledně volby variety (zaměření na standard by např. bylo možno argumentovat absencí akvizice slovní zásoby v rámci školy, kde je nebo by měl být standard užíván a osvojován, takže právě zde lze nejpíš očekávat nekompletnost, ale tento argument chybí), resp. diskuzi otázky mluvenosti a psanosti, kterou evojuje odkaz na korpus SYN2010 (argumentem by mohl být např. fakt, že testování proběhlo v rámci písemného testu, který může s ohledem na pravopis poskytnout doplňková data, nikoli tedy testu provedeném mluveně s orientací na mluvený jazyk).

3. Hypotézy na s. 61 se na jedné straně vztahují k souvislosti akvizice jazykových fenoménů a aspektů jazykové biografie, na druhé straně k souvislosti akvizice jazykových fenoménů a jejich jazykových charakteristik (slovní druhy, polysémie). To lze snadno obhájit, chybí ale vysvětlení, proč jsou zde dva druhy hypotéz a jak spolu souvisejí.